

De Groene Long

Behoud en herwaardering

Fons Plevoets*

De "Groene Long" is een veelbesproken gebied in Tilburg. Hoewel zeer bescheiden in maat en schaal, herbergt het gebied een grote cultuurhistorische waarde. Na een lange periode van strijd om het behoud ervan lijken we de toekomst eindelijk met een zonniger blik tegemoet te mogen zien. Het toekomstige bestemmingsplan biedt perspectieven voor behoud en herwaardering. Formeel is er weliswaar geen sprake van een beschermd stadsgezicht, maar het voorschriften-regime en de bepaling dat de gemeentelijke monumentencommissie recht krijgt om over plannen te adviseren, geven monumentenzorg handvatten om schadelijke ontwikkelingen in de toekomst tegen te gaan. Op het moment dat een negatieve ontwikkeling die reeds vijftig jaar geleden werd ingezet, wordt omgebogen in een toekomst met perspectief, lijkt het zinvol om het gebied nog eens in de zon te zetten.

Afb. 1 Luchtfoto van de Groene Long van 600 m hoogte. Geheel boven, links van de rotonde, het Hasseltplein; vanaf dat plein naar beneden de Reitse Hoevenstraat en onder de Bokhamerstraat, 1977 (foto Flying Camera Eindhoven).

"Groene Long"

De grenzen van het zogenaamde Groene-Longgebied worden gevormd door de Ringbaan-West/Gorinchemsebaan in het oosten,

Reitse Hoevenstraat/Dr. Deelenlaan in het westen, de Alleenhouderstraat en de spoorlijn Breda-Tilburg in het zuiden en het Wilhelminakanaal in het noorden. Met zijn waardevolle open ruimten van deels aangelegde, deels natuurlijke groene gebieden, vormt het inderdaad een groene long tussen de oude stad binnen de ringbanen en de nieuwe stad Tilburg-west.

Toen Tilburg zich na de oorlog naar het westen toe ging uitbreiden, kwam het gebied klem te liggen. Wonder boven wonder bleef het gespaard en ligt het nu als een "Fremdkörper" tussen verstedelijkte gebieden. Al in 1932 deden zich de eerste inbreuken voor. De oude kern van de herdgang "de Hasselt" (nu Hasseltplein) verloor haar wolspoel en kapelhof. Na de oorlog kreeg het gebied een geïsoleerde ligging door de aanleg van Ringbaan-West en Hasseltrotonde. De aanleg van een grootschalige en bedreigende infrastructuur aan de grenzen van het gebied ging door tot in de jaren zestig. In deze periode verdwenen ook enkele elementen uit de waardevolle historische bebouwing: weverswoningen en een boerderij "de Bisschopshoeve" aan de Reitse Hoevenstraat en twee boerderijen aan het Hasseltplein. Groot-schalige nieuwbouw verrees en tastte het kleinschalige karakter van het gebied aan.

Herontdekking

Rond 1970 kreeg het gebied echter de aandacht van particulieren, waaronder prof.dr.H.F.J.M. van den Eerenbeemt, die

*) drs. A. Plevoets studeerde cultuurgeschiedenis aan de K.U. Leuven. Hij is voorzitter van de gemeentelijke monumentencommissie Tilburg en werkzaam als leraar geschiedenis aan het Theresialyceum te Tilburg.

Afb. 2 De Hasseltse kapel op een zondag in mei, 1930.

de grote cultuurhistorische waarde onderkennen. In 1967 kon door particuliere actie de Tongerlose hoeve gered worden, in 1970 werd de boerderij "de Oliemeulen" op de rijksmonumentenlijst geplaatst en werd de ernstig vervallen Hasseltse kapel door restauratie behouden. In 1971-'72 leek het laatste uur geslagen voor de arbeiders- en weverswoningen aan de Reitse Hoevenstraat en voor de huizen in de Bokhamer. De gemeenteraad besloot tot afbraak, het gebied werd betrokken bij het bestemmingsplan "'t Zand" en kreeg de bestemming onderwijs (scholenbouw). Dankzij de niet aflatende inzet van een groep particulieren, waaronder leden van de heemkundekring "Tilborch" en de werkgroep Leefbaarheid, werden de plannen via bezwaarschriftenprocedures bij Gedeputeerde Staten teruggefloten. Terzelfder tijd werden 27 objecten op de rijksmonumentenlijst geplaatst.

In 1976 startte een lange periode van inspraak, eerst in het kader van bestemmingsplan "'t Zand", later speciaal voor het Bokhamergebied. Het werden moeizame gesprekken tussen particulieren die een sterke nadruk legden op behoud van zowel bebouwing als open ruimten en vertegenwoordigers van Publieke Werken van de gemeente die nieuwbouw in het gebied wilden laten realiseren. Met name in het Bokhamergebied zou een te grote bebouwingsdichtheid grote schade toebrengen. Ter discussie stonden daar drie voorstellen: het plan van Publieke Werken dat voorzag in 96 woningen (dat wil zeggen naast 28 bestaande nieuwbouw van ca. 68), het plan van de inspraakgroep waarin 58 woningen waren opgenomen, en het advies van de in 1976 opgerichte monumentencommissie om in het geheel geen nieuwbouw te realiseren. In 1980 werd door de Tilburgse gemeenteraad uiteinde-

lijk voor 96 woningen gekozen. Het bestemmingsplan dat nu voorligt stelt wel specifieke eisen aan de vormgeving van de nieuwbouw. Bouwplannen in het waardevolle deel van het Groene-Longgebied worden niet aan de welstands- maar aan de monumentencommissie voorgelegd. Daarmee en met de expliciete erkenning van de grote waarde in de toelichting bij het bestemmingsplan krijgt het gebied eindelijk het karakter van beschermd stadsgezicht.

Structuur

Elders in dit boekje wordt de geschiedenis van de Groene Long uitvoerig besproken. We volstaan hier met te wijzen op de cultuurhistorisch waardevolle elementen in het gebied en de plaats ervan binnen het breder kader van de monumentenzorg in Tilburg. De structuur van de Groene Long is een interessant relict van de oude herdgangenstructuur van Tilburg. Het noordelijke deel, het Hasseltplein e.o., vormde de kern van de zeer oude herdgang "de Hasselt". Hoewel sterk verkleind toont dit plein nog duidelijk de typische driehoekige structuur die op verschillende plaatsen in Tilburg het middeleeuwse vertrekpunt voor de latere ruimtelijke ontwikkeling vormde. De ervan aftakkende Reitse Hoevenstraat ontwikkelde zich in de late middeleeuwen tot de straatnederzetting "de Hoeven" met als enkele markante elementen het nog bestaande Tongerlose-hoefcomplex, de boerderij "de Oliemeulen" en de helaas verdwenen "Bischopshoeve". Het gebied "de Bokhamer" in het zuiden van de Groene Long lag in het grensgebied van de herdgangen "de Hoeven", "de Velthoven" en "de Reit". Het oorspronkelijk ca. 17 hectare grote Bokhamergebied werd teruggebracht tot zeven hectare en van de stad afgesneden door de Ringbaan-West, die de "Herstalschestraat", de verbinding tussen "de Velthoven" en "de Reit", grotendeels deed verdwijnen.

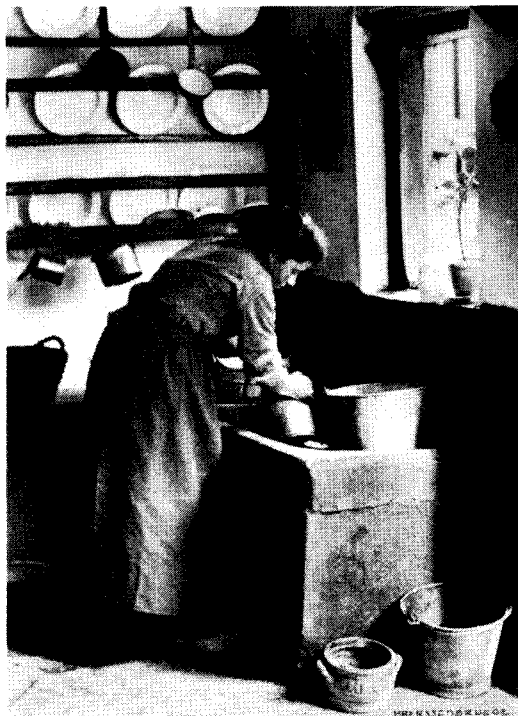
Aan de kruising van de Bokhamerstraat – Herstalschestraat (nu nog Joannes Berisstraat) lag tot ca. 1920 de zogenaamde Herstalse wolspoel, een vijver van onregelmatige driehoekige vorm, die oorspronkelijk waarschijnlijk ontstond als leemput maar later dienst deed voor de textielnijverheid.

De zuidwestelijke arm van de Bokhamerstraat wijst nog in de richting van de ten zuiden van de spoorlijn gelegen herdgang "de Reit" die in de zestiger jaren verdween.

Functie en bebouwing

De Groene Long bleef tot de reeds geschetste ontwikkelingen zeer lang een agrarisch karakter bewaren. De nog bestaande be-

Afb. 3 Anna Brosens, "de meid" van de familie Koolen die de Tongerlose Hoef bewoonde, bij de "geut", ca. 1902 (foto Henri Berssenbrugge).

bouwing is een zeldzame illustratie van de ontwikkeling die Tilburg doormaakte van agrarisch-ambtelijke naar industriële nederzetting. De weverswoningen aan Hasseltplein, Reitse Hoevenstraat en Bokhamerstraat verwijzen naar de ambachtelijke huisnijverheid. Terwijl elders in Tilburg de ontwikkeling steeds meer evolueerde in de richting van fabrieksnijverheid en industrieel kapitalisme, bleef hier tot in de eerste decennia van deze eeuw daarnaast de pre-industriële nijverheid bestaan. Samen met het beschermd stadgezicht "Oude Heikant" vertegenwoordt de Groene Long dan ook een belangrijke fase in de ontwikkeling van onze stad. In deze optiek is het behoud van dit gebied belangrijk naast het behoud van de beschermde stadsgesichten Goirkestraat, Wilhelminapark en Oude Markt-Nieuwlandstraat die de langzame verstedelijking en industriële fase tonen.

Behoud en restauratie van de arbeiders- en weverswoningen past ook in de groeiende aandacht die geschonken wordt aan het "kleine monument". Dankzij het bestaan van een deel van de oorspronkelijk perceleering en het open, kleinschalig karakter van het gebied vormen de sobere kleine woningen met enkele boerderijen een zeldzaam historisch ensemble.

Toekomst

In de aanhef van dit artikel sprak ik over een hoopvolle toekomst. Dit klinkt vreemd na de verloren strijd tegen nieuwbouw in het Bokhamergebied en de grootschalige inbreuken op het karakter van de Groene

Afb. 4 Karschop van de Tongerlose Hoef, 1951 (foto A. van Beurden).

Long. Toch meen ik dat het tij is gekeerd. Daar is in de eerste plaats eindelijk een bestemmingsplan dat (zie de toelichting erbij) de cultuurhistorische waarde vooropstelt. Daarbij heb ik vertrouwen in de rol die de monumentcommissie kan gaan spelen bij toekomstige ontwikkelingen. De te hoge bebouwingsgraad bijvoorbeeld kan door zorgvuldige architectuur in goede schaal en maatvoering enigszins gemitiseerd worden. Het kan een uitdaging zijn om eigentijdse architectuur op harmonieuze wijze in te passen in een waardevolle omgeving. Verder heeft de gemeentelijke overheid blijk gegeven van een – zij het late – erkenning van de waarde van het gebied in de vorm van een actief restauratiebeleid. Elders in dit boekje worden de arbeiders- en weverswoningen in de Reitse Hoevenstraat besproken, waarvan de restauratie de voltooiing nadert. Ook in de Bokhamer zijn met behulp van woningverbeteringsgelden restauraties gerealiseerd (met name van Bokhamerstraat 13 en 45, 47 en 49).

Met behulp van het bestemmingsplan zou zelfs een gedeeltelijke herwaardering van het gebied kunnen plaatsvinden.

De wijzigingen in het plattegrond van de Bokhamer – de Petrus van Emmerickstraat, Joannes Berisstraat en Cornelius Wittestraat verdwijnen – betekenen gedeeltelijk herstel van de oude structuur. Hiermee komt er ruimte om de Herstalse wolspoel te herstellen. In een advies uit 1979 schreef de toenmalige stadsarcheoloog H. Stoepker "dat de wolspoel eeuwenlang een wezenlijk en gezichtsbepalend element is geweest van het gehele Bokhamergebied, (... en...) dan mag een herstel van de wolspoel volgens de door het (archeologisch) onderzoek te leveren gegevens in het kader van een totale, historisch verantwoorde rekonstruktie van het gebied zeker als een waardevolle zaak beschouwd worden." Persoonlijk sluit ik mij daarbij aan. Hoewel de monumentencommissie in het algemeen geen voorstander is van reconstructies van reeds achterhaalde situaties, meen ik dat hier een uitzondering gemaakt zou kunnen worden. Tilburg had

Afb. 5 De Bisschopshoeve
aan de Reitse
Hoevenstraat in 1959.

verscheidene, voor de thuisnijverheid belangrijke wolspoelen. Nu is er geen enkele meer. Gezien de ensemblewaarde van dit gebied, waarin zoals gezegd nog zowel agrarische als ambachtelijke elementen in een oude structuur aanwezig zijn, zou het aanbeveling verdienen het ontbrekende element te herstellen. Ook landschappelijk zou dit het gebied ten goede komen. In ieder geval zou ter plaatse archeologisch onderzoek naar afvalresten e.d. wenselijk zijn. De herwaardering zou ook moeten gelden voor het Hasseltplein. Daar kunnen in ieder geval grootschalige ontwikkelingen en bedrijfsfuncties in de toekomst geweerd worden. Het verdient aanbeveling de westelijke hoeken van het plein te verzachten zodat de storende elementen aan het oog onttrokken

worden.

Voor het hele gebied geldt dat de Brabantse landschapskarakteristieken, zoals langgestrekte erven, begrensd met hagen, weilanden en boomgaarden, de aanplant van linde, walnoot, esdoorn, haagberk, vlier niet alleen behouden dienen te blijven, maar ook met nieuwe inheemse aanplant verrijkt moeten worden. Op deze wijze zou de zuidrand van de Bokhamer – aan de spoorlijn – verzacht kunnen worden.

Zo zal de Groene Long een gezellige woonomgeving kunnen vormen voor haar bewoners, een recreatief aantrekkelijk gebied voor haar omgeving en een cultuurhistorisch waardevolle herinnering aan enkele van de oude karakteristieken van Tilburg.

Afb. 6 Familie en
buurtbewoners van
Annekee van Gorp (Anna
Cornelia van Pelt,
weduwe van Bernard van
Gorp), ook wel Annekee
uit de Hoeve genoemd, ter
gelegenheid van haar 100e
verjaardag op 14 juli 1905
achter haar woning in de
Reitse Hoevenstraat (foto
Henri Berssenbrugge).

